

Z NASZEJ PRZESZŁOŚCI

Agnieszka Szykuła-Żygawska

DZIEJE RODU TARNOWSKICH W ŁABUNIACH

Łabunie to niewielka miejscowość położona w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego w powiecie zamojskim. Reprezentacyjnymi dla Łabuń są istniejące do dziś obiekty zabytkowe: sakralne, świeckie oraz przemysłowe. Należą do nich kościół wzniesiony w stylu renesansu lubelskiego, rokokowy pałac z parkiem i zabudowaniami folwarcznymi oraz browar, młyn i gorzelnia. Każdy z tych obiektów został wzniesiony z inicjatywy kolejnych właścicieli dóbr Łabunie².

Murowany jednonawowy kościół w ośrodku XVII-wiecznego klucza – Łabuniach ufundował w roku 1605 ówczesny właściciel tych ziem Jarosław Oleśnicki.³ W połowie XVIII wieku z inicjatywy właściciela Łabuń Jana Jakuba Zamoyskiego został wzniesiony rokokowy pałac. Autorem tej okazałej budowli jest przypuszczalnie Bernard Meretyń.⁴ Zagospodarowano również przestrzeń wokół rezydencji Zamoyskiego. Na zespół pałacowo-parkowy składa się ponadto zespół oficyn bocznych, kasztelanka, pawilon i stajnia.

Równie korzystny dla budownictwa na terenie tej miejscowości był wiek XIX. Dobra Łabunie oraz sąsiednia miejscowość Łabuńki w roku 1801 zostały sprzedane przez siostrzeńca Jana Jakuba Zamoyskiego, Michała Wielhorskiego Stanisławowi Grzębskiemu herbu Jastrzębiec, tajnemu radcy i szambelanowi cesarsko-królewskiemu żonatemu z Teklą ze Stadnickich.⁵ W roku 1815 na mocy testamentu spisane-go przez wspomnianą Teklę ze Stadnickich Grzębską miejscowość Łabunie otrzymała w spadku jej córka Antonina.⁶ Zawierając związek małżeński w 1826

Kaplica Tarnowskich przy kościele p.w. św. Dominika w Łabuniach, po 1871 r., fot. A. Szykuła-Żygawska 2006 r.

roku z Feliksem Amorem hrabią Tarnowskim wniosła mu w posagu odziedziczone po rodzicach włości. Przez następne półwiecze Łabunie stanowiły własność kolejnych spadkobierców z rodu Tarnowskich. Z analizy akt notarialnych, testamentów i umów zawieranych z kupcami wynika, że Tarnowscy kładli szczególny nacisk na rozbudowę przemysłu gorzelnianego i uprawę roli. Wzniesiony i rozbudowany został wówczas w Łabuniach browar i gorzelnia, na rzece Łabuńce działał młyn wodny. Powiększone zostały należące do Tarnowskich folwarki w Łabuniach oraz sąsiednich miejscowościach: Ruszowie

² Artykuł ukazał się w czasopiśmie „Radzyński Rocznik Humanistyczny” (11, 2007, s. 9-17).

³ Archiwum Parafialne w Łabuniach; Księga wizytacji kanonicznych dziekanów zamojskich parafii Łabunie (brak paginacji)

⁴ Hipotezę taką wysunął prof. Jerzy Kowalczyk.

⁵ *Łabuńki*, AN, „Tygodnik Ilustrowany”, 1881, nr 291, s. 63-64.

⁶ Sąsiednią wieś Łabuńki otrzymała siostra Antoniny, Teofila, żona barona Kajetana Karnickiego; M. Wituski,

Pałac w Łabuńkach. „Biuletyn Historii Sztuki”, R. XXXII, 1970, nr 3-4, s. 307.

i Wólce Łabuńskiej.⁷ Majątek ten mógł dobrze prosperować dzięki inwestycjom finansowym Feliksa Tarnowskiego. W roku 1841 i 1844 zostały spisane umowy, z których wynika, że Feliks otrzymał wówczas okazały majątek po rodzicach Zuzannie z Jełowickich i Antonim Tarnowskich.⁸

Feliks urodził się w roku 1810 przypuszczalnie w Krasnobrodzie, położonym ok. 30 kilometrów od Zamościa, w tej miejscowości również dorastał.⁹ Zachowany wykaz sprzętów znajdujących się we dworze w Krasnobrodzie: obszerna biblioteka, numizmaty oraz modne wówczas, zbierane przez ziemian i szlachtę *muszle i minerały* pozwalają nam określić Feliksa Tarnowskiego, jako człowieka posiadającego szeroką wiedzę z wielu dziedzin.¹⁰ Wśród gromadzonych przez Tarnowskiego w bibliotece w Łabuniach książek uwagę zwraca okazała ilość prac z dziedziny rolnictwa i ogrodnictwa.¹¹

Trudno natomiast przy dzisiejszym stanie badań ustalić jakiegokolwiek fakty z młodości Antoniny Grzębskiej. Z pewnością wychowywała się ona wraz z siostrą Teofilą przy rodzicach w Łabuniach, wzrastając w otoczeniu wysokiej klasy architektury. Pewne zbiory biblioteczne w pałacu łabunieckim posiadał ich ojciec Stanisław Grzębski. Nie zachował się jednak wykaz tych ksiąg.¹²

⁷ Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej APZ), Akta notariusza Michała Celejowskiego w Tomaszowie Lubelskim, 1851 r., nr 271, s. 1501.

⁸ APZ, Akta notariusza Jana Kantego Kosteckiego w Szczepieszynie, 1844, nr 161; Akta notariusza Antoniego Dąbrowskiego w Szczepieszynie, 1841 r., nr 15.

⁹ J. Górak, *Miasta i miasteczka Zamojszczyzny*, Zamość 1990, s. 60.

¹⁰ W testamencie Zuzanny z Jełowickich i Antoniego Tarnowskich z roku 1841 znajdujemy obszerny wykaz ksiąg znajdujących się we dworze w Krasnobrodzie. Wśród ksiąg francuskich, włoskich i polskich znajdowały się również *Geometria do szkół narodowych – 3, 56 książek po Feliksie Tarnowskim – jego dawne szkolne*. wśród innych ksiąg na uwagę zasługują książki z zakresu historii: *Tablice genealogiczne monarchów polskich 2 tomy, Historia Książąt i królów Polskich*, prace z zakresu medycyny, czasopisma i poezje; oraz architektury: *Dzieło o architekturze przez Vignola po włosku [...]* APZ, Akta notariusza Antoniego Dąbrowskiego w...

¹¹ Są to: *Dzieła ogrodowe hr. Wodzickiego – 4 T.; Dzieła Ogrodowe hr. Sierakowskiego – 2 T., Książka ogrodowa, Rolnictwo i ogrodnictwo, Porządek robót miesięcznych ogrodnika, Doświadczenie w gospodarstwie, Zabawa ogrodowa, Myśli w zakładaniu ogrodów*; tamże.

¹² O zbiorach bibliotecznych Stanisława Grzębskiego wspomina Janusz Peter w pracy *Szkice z przeszłości mia-*

Antonina z Grzębskich i Feliks Tarnowscy mieli czworo dzieci: Jana Amora, Gustawa, Antoniego i Felicję¹³. Feliks Tarnowski począwszy od roku 1826, kiedy poślubił Antoninę z Grzębskich, do roku swojej śmierci w 1851 roku przebywał niemalże przez cały czas na terenie Dóbr Łabunie. Natomiast jego żona wraz z dziećmi, począwszy od lat 50. do 80. często podróżowała i zamieszkiwała przez pewien okres we Lwowie.

Tarnowscy mieszkali w Łabuniach w pałacu wzniesionym pół wieku wcześniej dla Jana Jakuba Zamoyskiego. Pałac ten wówczas połączony był z oficynami bocznymi ćwierćkolistymi, dwukondygnacyjnymi galeriami. Prowadziły do niego z dwu stron, od ogrodu i od dziedzińca zewnętrzne dwuramienne schody.¹⁴ Wewnętrzne ściany pałacu zdobiły boazerie, obicia i umieszczone w płycinach malowane sceny rodzajowe. Część wyposażenia pałacu, to jest meble, sprzęty pokojowe i kuchenne pochodziły z rodzinnego dworu Feliksa Tarnowskiego w Krasnobrodzie. Wśród licznych stołów, stolików, sof, szaf, biurek i krzeseł warto wyszczególnić: *krzesel orzechowych politurowanych masą ponsową, piłnią wysłanych 4, komoda z kryjówkami jesionem fornirowana z zamkiem, biurko sosnowe drzewem orzecha włoskiego fornirowane z szufladą w której lustro na dole i dwoje drzewiczek szafiastych z zamkiem, kanapa zieloną masą wybita, z brązem jednym piłnią, krzesel z drzewa kapackiego 4*.¹⁵ Wśród tego wyposażenia w pałacu znajdowały się również: *parawan stary papierem wyklejany, lichtarze ściennie potrójne złożone z drzewa – 6, fortepian z drzewa orzechowego*,¹⁶ *gitara hiszpańska i skrzypce – trzy pary, zegar ścienny w snycerskiej oprawie, 12 landszaftów, tablica miedziana wyobrażająca drzewo genealogiczne Tarnowskich*.¹⁷

Część sprzętów z dworu krasnobrodzkiego trafiła do pałacu łabunieckiego jeszcze w roku 1841. Feliks

sta kresowego. Zamość 1947, s. 77. Przypuszczalnie był to spis ksiąg zawarty w akcie notarialnym wykonanym w kancelarii jednego z notariuszy Tomaszowskich w 1. ćwierćwieczu XIX wieku.

¹³ Najstarszy syn, Jan Amor poślubił Natalię Drzewiecką, Gustaw w roku 1877 wziął ślub ze Stefanią Lubomirską, a żoną Antoniego była Wilhelmina Guzmara de Komorno.

¹⁴ A. Kurzątkowska, *Barokowy ...*, s. 203.

¹⁵ APZ, Akta notariusza Jana Kantego Kosteckiego w Szczepieszynie, sygn. 3, nr 237.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ APZ, Akta notariusza Michała ..., s. 1528-1529.

Tarnowski otrzymał wówczas po rodzicach okazały zbiór monet. Na uwagę zasługują: *dukat austriacki z Matką Boską z r. 1703, dukat niemiecki z roku 1691, dukat niemiecki z 1616 roku, dukat dawny polski Władysława z literami gotyckimi, numizmat kwadratowy z barankiem, a także półzłotek sardyński, 14 sztuk monety starożytnej rzymskiej*. Obok wyżej wymienionych monet w inwentarzu znalazły się *medal na pamiątkę koronacji Stanisława Augusta, Medal Fryderyka Trzeciego, Medal cesarza Maksymiliana i medal na pamiątkę wskrzeszenia Królestwa Polskiego*. Do pałacu w Łabuniach trafiły także inne ciekawe rekwizyty otrzymane przez Feliksa po matce Zuzannie z Jełowickich Tarnowskiej: *pierścień podwójny z dwoma oczkami w którym włosy za szkłem, klamerka także z włosami za szkłem, flaszeczka od perfum, kamyk aspirowy, portret dziecka za szkłem, i trzy kamyki marmurowe do przykładania papierów*.¹⁸

Inwentarz sporządzony po 35 latach zarządzania dobrami przez Feliksa Tarnowskiego, w 1851 roku potwierdza, iż dbał on o swoją posiadłość i potrafił nią zarządzać. W inwentarzu tym posiadamy obszerny wykaz powozów, karet, dorożek, a także sprzętów gospodarskich, myśliwskich oraz okazały spis płodów ziemnych uzyskanych na gruntach Dóbr Łabunie.¹⁹

Ponadto Feliks Tarnowski, w roku 1851, roku swojej śmierci był właścicielem innych licznych posiadłości ziemskich. Na terenie dzisiejszej gminy Łabunie były to wspomniane folwarki w miejscowościach Ruszów i Wólka Łabuńska oraz dobra, majątki i osady poza jej obrębem. Były to: Dobra Krasnobród, Jacnia, Hucisko, Mołowszyzna, Huta Stara, Rachodoszcze, Suchowola, Szewnia, Adamów, Potoczek, Bondyryz, Trzepieciny, Husiny, Wólka Husińska, Hutki, Majdan, Potok i Bizowa, a także osady: Kaczórki, Senderek, Feliksówka, Boża Wola i Hutków.

W roku 1843 Tarnowscy próbowali powiększyć swój majątek o miejscowość Cześniki. Stąd pochodziła część sprzętów zakupionych do rozbudowywanego browaru gorzelnianego w Łabuniach. Pewne sprzęty z tej dziedziny gospodarki otrzymał również Tarnowski w spadku po swoich rodzicach.

Z analizy dokumentów notarialnych, na których widnieje podpis Feliksa Tarnowskiego wynika, że jako właściciel ziemski skupiony był on na działalności

Ołtarz Chrystusa Ukrzyżowanego w kaplicy Tarnowskich, po 1871 r., fot. A. Szykuła-Żygawska 2006 r.

gospodarczej. Należy również wziąć pod uwagę, że Feliks wkroczył w życie dorosłe z pewną rzetelną wiedzą z tej dziedziny. Pozwoliło mu to na rozbudowanie i powiększenie na terenie klucza Łabuńskiego, w jego ośrodku w Łabuniach folwarku, browaru i gorzelnii. Ponadto na terenie tym funkcjonowały dwa inne dobrze prosperujące folwarki.

Podczas gdy Tarnowski zajmował się działalnością na polu rolnictwa, jego żona Antonina z Grzębskich zasłużyła się dla kościoła parafii rzymskokatolickiej w Łabuniach. Do korpusu świątyni od strony południowej po roku 1871 została dobudowana kaplica fundacji Antoniny. Kaplica Tarnowskich wpisuje się w schemat mauzoleów wznoszonych na zlecenie różnych warstw społeczeństwa, dla których niezastąpionym pierwowzorem była Kaplica Zygmuntońska.²⁰

Jest to wzniesiona na planie kwadratu budowla pokryta dachem dwuspadowym. Architektura tej kaplicy jest neoklasycystyczna. Lica elewacji wschodniej i zachodniej przecinają trzy filary (w tym jeden narożny) z umieszczonym pośrodku zakończonym półku-

¹⁸ APZ, Akta notariusza Antoniego Dąbrowskiego w..., nr 15.

¹⁹ APZ, Akta notariusza Michała ..., s. 1528-1529.

²⁰ B. Kaczorowski, *Dzieje Polski. O sztuce w Polsce*, Warszawa 1991, s. 49.

kiem oknem ujętym w profilowane ramy. Elewację północną zdobią cztery filary. Pośrodku tej ściany jest zamurowany, analogiczny jak w ścianach bocznych otwór okienny. Poniżej znajdował się przypuszczenie wchód do podziemia kaplicy, gdzie którym zostały umieszczone prochy rodziny Tarnowskich. Tę część architektoniczną wysuniętą przed lico ściany, z oddzielnym zadaszeniem, oraz całą elewację południową kaplicy na wysokości dachu, wieńczy tympanony. Fundatorami części wyposażenia kaplicy są również kolejni członkowie rodu Tarnowskich. Na północnej ścianie został umieszczony neoklasycystyczny ołtarz przyścienny ze sceną Ukrzyżowania Jezusa Chrystusa, Marią i Janem Ewangelistą u krzyża.²¹ W tympanonie wieńczącym nastawę ołtarzową widnieje kartusz her-

²¹ Ołtarz wykonany został w drewnie, polichromowany i pomalowany na czarno kontrastuje z wypaloną w glinie i pokrytą białą farbą sceną Ukrzyżowania.

Epitafium Adama hr. Tarnowskiego, kaplica Tarnowskich, zakład A. Pruszyński z Warszawy, po 1851 r., fot. A. Szykuła-Żygawska 2006 r.

bowy z herbem Tarnowskich Leliwa wśród liściastych gałązek, potwierdzający fundatora tego obiektu. Na ścianach bocznych zawieszono wykonane w marmurze epitafia pochowanych w kaplicy: Feliksa Tarnowskiego zmarłego 9 marca 1851 roku w Łabuniach, Adama Tarnowskiego syna Teofili i Feliksa Tarnowskich zmarłego 12 września 1885 roku²², córki tychże Felicji zmarłej 30 grudnia 1867 roku oraz Antoniny z Grzębskich Tarnowskiej zmarłej w 1880 roku.²³ Na uwagę zasługuje ponadto kuta żeliwna krata oddzielająca kaplicę od nawy kościoła.

Po śmierci Antoniny z Grzębskich i Feliksa Tarnowskiego część majątku odziedziczyła urodzona 16 maja 1834 roku w Łabuniach najmłodsza córka Felicja, która wyszła za mąż w 1858 roku za swojego stryjecznego brata Jana Baptystę Marię Józefa Wojciecha Antoniego hrabiego Tarnowskiego²⁴.

Część majątku Łabunie otrzymał w spadku także syn Jan Aleksander Tarnowski, żonaty z Natalią Drzewiecką. Po tychże dziedziczył ich syn Jan Stanisław urodzony w 1860 roku. Był on ostatnim z Tarnowskich, który dysponował dobrami Łabunie, bowiem sprzedał tę własność ziemską pod koniec XIX wieku Aleksandrowi Szeptyckiemu.²⁵

Łabunie stanowiły własność kolejnych z rodu Tarnowskich niemalże przez całe XIX stulecie. Wiek ten nie był łatwy dla terenów Zamojszczyzny. W roku 1831 przez Łabunie i sąsiednią miejscowość Łabuńki przeszły wojska walczące w powstaniu listopadowym.²⁶ Natomiast pamiątką po powstaniu styczni-

²² Epitafium wykonał zakład A. Pruszyński z Warszawy.

²³ Przypuszczalnie fundacji rodziny Tarnowskich jest również kapliczka słupowa znajdująca się w południowo zachodniej części placu przykościelnego. Ta murowana kapliczka została wzniesiona na planie kwadratu i uskokowo zwieńczona w formę prostopadłościanu. Pokrytą ją blachodachówką, a w zwieńczeniu dachu umieszczono drewnianą kulę z krzyżem. Z każdej ze stron obiektu znajdują się półokrągło zakończone przeszklone nisze a w nich rzeźbione w drewnie postaci Matki Boskiej, świętego Wojciecha i świętego Dominika. Powyżej znajduje się przeszklony prześwit a w nim rzeźbiona figura Chrystusa Frasobliwego.

²⁴ APL, Akta Stanu Cywilnego, Akta małżeństw, 1858 r.

²⁵ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, województwo bełskie, ziemia chełmska, województwo brzeskie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1995, s. 83-84.

²⁶ A. Szykuła, *Łabuńki w pamiętnikach Mieczysława Potockiego „Spotkania z Zabytkami” nr 2, 2007.*

wym jest kurhan usypany na cześć powstańców w parku otaczającym pałac w Łabuniach.

Pomimo zniszczeń, jakie zostawiły po sobie dwa powstania narodowe, rodzinie Tarnowskich udało się

rozbudować i utrzymać na dobrym poziomie folwarki, a materialne ślady inicjatyw tego rodzaju na terenie Łabuń są widoczne do dzisiaj.

Wykaz pracujących w folwarku Łabunie, Wólka Łabuńska i Ruszów w latach 1830-1860.²⁷

Imię i nazwisko	Zawód	rok	miejsce
Józef Exner	ogrodnik	1830	Łabunie, ur. w Czechach
Benedykt Kisielwowski	froter	1830	Łabunie
Karol Drewnowski	pisarz gorzelniarny	1830	Łabunie
Józef Lewicki	bednarz	1830	Łabunie
Wincenty Czernecki	bednarz	1830	Łabunie
Piotr Kuhn	szynkarz	1830	Łabunie
Wincenty Czernecki	bednarz	1830	Łabunie
Aleksy Zarzecki	rządca Dóbr Łabunie	1830	-
Marcin Pierogowski	propinator	1830	Łabunie
Jan Gilewicz	ekonom	1830	Łabunie
Jan Hajduk	pasiecznik	1830	Łabunie
Kasper Mazurkiewicz	ogrodnik	1830	Łabunie
Benedykt Nowicki	siodlarz	1830	Łabunie
Józef Lewicki	bednarz	1830	Łabunie
Marcin Kurdwanowski	ekonom w folwarku Wólka Łabuńska	1832	-
Leopold Pellegrini	dzierżawca części Wólki Łabuńskiej	1832	ur. na Śląsku
Franciszek Żmudzki	ekonom w folwarku Ruszów	1833	-
Seweryn Krajewski	zastępca wójta Gminy Łabunie	1833, 1848	-
Marcin Malinowski	leśniczy w Ruszowie	1833	-
Józef Mauczuka	leśniczy w Łabuniach	1834	-
Józef Rogowski	lokaj	1834, 1847	Łabunie
Szymon Gątkowski	lokaj	1834	Łabunie
Tomasz Cyc	krawiec	1834	Łabunie
Jan Piasecki	stangret	1834	Łabunie
Christof Friedrich Fanck	stolarz	1835	Łabunie
Jan Petlicki	bednarz	1835	Łabunie
Wojciech Podściański	kucharz	1835, 1848, 1846	Łabunie
Jan Szałapak	owczarzyk	1835	Łabunie
Michał Wojda	gumienny	1835	Łabunie
Błażej Jagoda	kołodziej w Wólce Łabuńskiej	1835	-
Jan Bienkiewicz	oberleśniczy Dóbr Łabunie	1835, 1850	-
Józef Dębicki	ekonom w Ruszowie	1840	-
Adam Łastowicz	piwowar	1840	Łabunie
Feliks Masalski	piwowar	1840	Łabunie
Karol Kreynert	stelmach	1843	Łabunie
Kazimierz Nowakowski	rządca Dóbr Łabunie	1844	-

²⁷ Wykaz został sporządzony na podstawie akt Stanu Cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Łabuniach 1830-1860. Dokumenty te przechowywane są w Archiwum Państwowym w Lublinie. Lista z pewnością nie jest pełna, autorka ograniczyła się do wykazu osób, które wykonywały zawody istotne dla zarządzania i działania folwarków i browaru.

Jan Budzyński	propinator	1844	Łabunie
Jakub Wesołowski	ekonom w Wólce Łabuńskiej	1844	-
Szymon Rogalewicz	podleśniczy w Ruszowie	1844, 1847	-
Mateusz Kosturkiewicz	kuczer	1845	Łabunie
Wojciech Szymański	kuczer	1846, 1849	Łabunie
Jan Piotrowski	ekonom w Łabuniach	1846	-
Józef Dębicki	ekonom w Łabuniach	1848	-
Michał Antoniszewski	lokaj	1848, 1850, 1860	Łabunie
Ignacy Domański	koniuszy	1849	Łabunie, zm. 1850
Wojciech Podściański	kucharz	1850	Łabunie
Wojciech Przybylski	furman	1850	Łabunie
Józef Terlecki	gorzelniary	1850	Łabunie
Władysław Śleszyński	piwowar	1851	Łabunie
Wojciech Przeorski	ekonom folwarku Ruszów	1853	-
Józef Cybulski	ekonom folwarku Łabunie	1853	-
Władysław Kleczyński	piwowar	1853	Łabunie
Franciszek Pajczek	leśniczy w Ruszowie	1856	-
Karol Kuhn	kuchmistrz we dworze w Łabuniach	1856	-
Teofil Sroczyński	stangret	1856	Łabunie
Elżbieta Nowakowska	służąca we dworze w Łabuniach	1856	-
Franciszek Papuga	sługa dworski	1857	Łabunie
Karolina Swatowska	kucharka w Łabuniach	1858	-
Maciej Momot	gajowy w Ruszowie	1858	-
Jan Oklea	stangret	1858	Łabunie
Wawrzyniec Markowski	stelmach w Ruszowie	1858	-
Franciszek Rychel	lokaj	1858	Łabunie
Franciszek Lejman	rządca Dóbr Łabunie	1858	-
Jakub Kapłon	fornal dworski	1859	Łabunie
Stanisław Karol Miciolowski	ekonom	1860	Łabunie
Tomasz Kukier	gorzelniary	1860	Łabunie
Marcin Kołaczkowski	podleśniczy w Ruszowie	1860	-